

Klasik Sosyolojide Temel Yaklaşımlar-I: Karl Marx

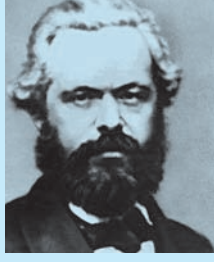
GİRİŞ

Bu ünite ve bunu takip eden diğer iki ünite (3. ve 4. üniteler), klasik dönemde sosyolojinin toplumsal yaşamı analiz etmeye yönelik, bağımsız bir disiplin olarak gelişimine katkıda bulunan düşünürlerin temel yaklaşımları ele alınmaktadır. Sosyolojik düşüncenin gelişimine katkıda bulunan bu dönemin düşünürlerinin büyük bölümü, çalışmalarında oluşum halinde olan ve literatürde **modern toplum, modern kapitalizm, endüstri toplumu veya endüstriyel kapitalizm** gibi çeşitli şekillerde adlandırılan yeni toplum tipini ekonomik siyasal ve kültürel açıdan analiz etme üzerinde yoğunlaşmışlardır. Şüphesiz bu dönemde yaşayan çok sayıda düşünürün çalışmaları, sosyolojinin gelişimine katkıda bulunmuştur. Ancak bunlar arasında özellikle **Karl Marx, Emile Durkheim** ve **Max Weber'in** çalışmaları çok daha fazla ön plana çıkmaktadır. Zira bu üç büyük düşünürün çalışmaları sosyolojinin kökleri olarak kabul edilmektedir. Bu düşünürlerin oldukça zengin bir içeriğe sahip olan çalışmaları sosyoloji teorilerinin gelişimini derinden etkilemiş ve kendi isimleriyle anılan teorik yaklaşımların oluşmasına neden olmuştur. Bu üç büyük düşünürün teorik yaklaşım ve yöntemleri günümüzün sosyolojik teori ve araştırmalarını halen önemli ölçüde etkilemektedir. Bu nedenle, bu ünite klasik dönem sosyolojinin en önemli üç büyük düşünürlerinden birisi olarak kabul edilen Marx'ın temel çalışmaları ile bu çalışmalarda benimsediği teorik yaklaşım ve yönteminin temel özellikleri incelenmektedir. Durkheim'in (3. ünite) ve Weber'in (4. ünite) çalışmaları ise bunu takip eden diğer ünitelerde incelenmektedir.

KARL MARX (1818-1883)

Klasik dönem sosyolojide yer alan diğer düşünürlerin çoğu gibi Marx da, çalışmalarında temel olarak geleneksel olarak da adlandırılan; kapitalizm öncesi toplumdan modern-endüstriyel kapitalist topluma dönüşümü kavramsal ve yönetsel açıdan özgün bir toplum teorisi çerçevesinde analiz etmeye çalışır. Marx'ın kuramı bu bakımdan da, hem klasik hem de modern sosyolojinin gelişimi üzerinde önemli bir etki yaratmıştır.

Resim 3.1
Karl Marx

Modern sosyolojiyi en çok etkileyen düşünürlerden biri olarak kabul edilen K. Marx Almanya'da Trier'de doğdu. Bonn ve Berlin Üniversitelerinde hukuk ve felsefe çalıştı ve 1841'de doktora çalışmasını tamamladı. En ünlü eserleri arasında *Alman İdeolojisi* (1845), *Komünist Manifestosu* (1848), *Grundrisse, Ekonomi Politikinin Eleştirisine Katkı* (1859) ve en önemli eseri *Kapital* (1867-1894) yer almaktadır.

Marx, tarihsel materyalist teorinin kurucusu olarak bilinmektedir. Marx'ın toplum teorisinin oluşumunda Almanya, Fransa ve İngiltere'deki felsefi, politik, ekonomik gelişmeler ile bunlar üzerine yapılan tartışmalar oldukça etkili olmuştur. Bu bakımdan Marx'ın toplum teorisi, klasik Alman felsefesi, İngiliz iktisadı ve Fransız politik teorisinin bir sentezi olarak da değerlendirmek mümkündür. Marx Alman felsefesinden diyalektiği almış ve bunu *materyalist felsefe* ile birleştirmiştir. İngiliz iktisat teorisinde yer alan emek-değer teorisi tartışmaları içinden artı değer teorisini geliştirmiştir. Fransız sosyal, tarihsel ve politik düşüncesi içinden de *sınıf* mücadelesi ve sosyalizm analizini oluşturmuştur.

TARİHSEL MATERYALİST YAKLAŞIM VE YÖNTEMİ

Marx'ın tarihsel materyalist yaklaşımını ayırt edebilmek.

Marx'ın tarihsel gelişme sürecini anlamak ve açıklamak için geliştirdiği tarihsel materyalist yaklaşımı, Hegel tarafından geliştirilen *diyalektik* düşünceye dayanmaktadır. Klasik Alman felsefe geleneği için de yer alan Hegel'in idealist diyalektiğine Marx tarafından materyalist bir içerik kazandırılmıştır. Diyalektik kavramını ilk kez kullanan eski Yunan filozofu Heraklit'tir. Ona göre diyalektik kavramı şu anlama gelmektedir: Evrendeki her şey, her nesne sürekli bir hareket, oluşum ve değişim içindedir. Evrenin temel yasası çatışma ve çelişmedir (Tolan, 1996, s.16).

Hegel'e göre ise diyalektik "karşılıklı ilişkiler olgusunu ya da etki-tepki sürecini içermektedir". Evrende her nesne ve varlık kendi içinde negatifini, kendi karşıtını ve çelişkisini içermektedir. Diğer bir deyişle, bu nesne ve varlıklar kendisiyle çatışma ve çelişme durumundadır. Hareket ise, karşıtlıklar arasındaki etki tepki ilişkilerinden oluşur. Her varlık ve her nesne kendi içinde barındırdığı karşıtlık ve çelişkiler sayesinde kendini aşma ve yeni bir aşamaya ulaşma olanağı bulur (Ergun, 1982, s.136; Tolan, 1996, s.16).

Hegel diyalektik kavramını düşünce ile ilgili bir tarih felsefesi geliştirmek için kullanmıştır. Tarih diyalektik bir gelişme sürecidir. Bu süreç rasyonel doğruya yönelik bir ilerlemedir. Diyalektik süreç içinde her varlık ve her nesne tez-antitez-sentez aşamalarından geçerek yeni bir gerçek, yeni bir durum olarak karşımıza çıkacaktır. Bu düşünceye göre tarihsel süreç; yetersiz olan bir ilk *tez* (düşünce) ile başlar, daha sonra bu *tez* yetersizliğini aşmak için farklılaşmaya, dolayısıyla da kendi içinde karşıt tezini (*anti-tez*) oluşturmaya başlar. Kendini tekrar bulmak için karşıt tezi ile girdiği çelişme ve çatışma sürecinde de kendisi (tez) ile anti-tezinin rasyonel birleşimi sonucu yepyeni bir sentez ortaya çıkar. Bu yeni sentez de artık tez ile anti-tezin basit bir toplamı değil, onları aşan yeni bir gerçekliktir (Tolan, 2003, s.17).

Hegel'e göre evrendeki olay ve olguları anlamamıza yarayan diyalektik değişim sürecinin birbiriyle ilişkili ve birbirinden ayrılmaz dört yasası bulunmaktadır: Bunlar; *bütünlük yasası*, *çelişme yasası*, *hareket yasası* ve *nitel değişim yasası*dır. Burada önemli olan nokta, her bir yasa ancak diğerleriyle ilişkili olarak ve bir bütün içinde ele alındığında anlam kazanacaktır. Diğer bir deyişle bir düşünüş, tutum veya bir yaklaşım bu yasalar, bir bütün içinde ele alındığında diyalektik bir nitelik veya anlam kazanacaktır. Ancak Hegel için varlığın temelinde düşünce yatmaktadır (Tolan, 1996, s.17-18).

Diyalektiğin birbiriyle ilişkili ve birbirinden ayrılmaz dört yasası bulunmaktadır: Bunlar; *bütünlük yasası*, *çelişme yasası*, *hareket yasası* ve *nitel değişim yasası*dır.

Hegel'in bütünlük, çelişme, hareket ve nitel değişim yasalarını araştırarak açıklayınız.

Marx, Hegel'deki idealist (düşünsel evrene öncelik tanıyan) diyalektiğin içeriğini ve yasalarını kabul etmiş ancak onun bütünsel görünümünü tamamen değiştirmiştir. Hegel'in idealist diyalektiği maddenin düşünceden doğduğu tezine dayanmakta ve düşünsel nitelikli bir varlığı içermektedir. Marx, Hegel'den farklı olarak; maddenin ve varlığın düşünceden bağımsız olarak ele alınması gerektiğini savunmaktadır. Marx'a göre, düşünce maddeden üretilmektedir ve diyalektik maddi nitelikli bir varlığı içermektedir. Marx diyalektiği, Hegel gibi tarihi idealist açıdan değil; materyalist açıdan kavramak için kullanmıştır. Sonuç olarak, Marx tarafından Hegel'in idealist diyalektiği, maddeyi düşünceden değil; düşünceyi maddeden üreten maddeci bir diyalektige dönüştürülmüştür (Tolan, 1996, s.18).

Hegel'in idealist diyalektiği maddenin düşünceden doğduğu tezine dayanmaktadır. Marx tarafından diyalektiğin maddeci bir yaklaşımla ele alınmasının en önemli nedeni, hareketin ve gelişimin ilk önce maddeden gerçekleştiği fikridir.

Marx'ın maddeci diyalektiği evrendeki her olgu ve oluşumu karşılıklı ilişkiler bütünü içinde ele almakta ve bu bütünün kendine yaptığı etkiler çerçevesinde kavrayıp analiz etmektedir. Ayrıca evrenin unsurları olan doğa ve toplum arasında da diyalektik bir ilişki vardır. Ancak burada önemli olan nokta, Marx'ın diyalektiği doğa ve topluma farklı uygulamasıdır. Çünkü insan doğadan farklı olarak düşünce ve irade gibi kendine özgü bilgi, beceri ve yeteneklere sahiptir. Bu nedenle Marx'a göre, toplumsal sorunların çözümü için uygulanacak olan diyalektik *tarihsel maddeci bir diyalektik olmalıdır* (Tolan, 1996, s.19).

Tarihsel maddeciliğin özü, insanın duyulara ve düşünsel yeteneklere sahip olmasıdır. İnsan kendi varlığını devam ettirmek, ihtiyaç ve isteklerini karşılamak için sürekli çalışan ve üreten bir varlık olarak doğanın maddesel bir parçasıdır. "Marx'a göre insan, duyular taşıyıcı bir varlıktır; yani insanın duyulu-duyusal bir kuruluşu vardır. Ve Marx'a göre maddecilik, insanı duyusal madde olarak görmek ve bu duyusal madde belirli bir toplumsal yaşantı içindedir" (Ergun, 1982, s.147). İnsanın üretmesi, bölüşmesi ve tüketmesi bu toplumsal yaşantı ve ilişkiler içinde gerçekleşmektedir. Marx'a göre, insanlar kendilerini ve toplumlarını maddi anlamda ancak *toplumsal emek* aracılığı ile üretmektedirler. Bundan dolayı insan, duyulara ve düşünebilme yetisine sahip bir madde olmanın yanı sıra; aynı zamanda toplumsal bir varlıktır. İnsan çalışma ve toplumsal emek aracılığıyla doğayı dönüştürürken aynı zamanda kendisi ile içinde bulunduğu toplumsal ilişki ve yapıları da dönüştürmektedir. İnsanların ve onların meydana getirdiği toplumların gelişim yasaları ve tarihi, maddenin tarihinden farklı özellikler taşımaktadır. Marx'a göre, ihtiyaçlarını karşılamak için üretmek zorunda olan insanın doğaya karşı verdiği mücadele, tarihsel materyalizmin ilk hareket noktası ve ilk diyalektik çelişkidir. Bu çelişki tarihsel gelişimin itici gücü diğer bir deyişle yaratıcı kaynağıdır. Ona göre tarihi belirleyen temel unsur insanın doğadaki egemenliğinin gelişmesi, insanın hem bireysel hem de toplumsal olarak kendi kendisiyle çatışmasıdır (Ergun, 1982, s.148-152).

Marx'a göre, insanlar kendilerini ve toplumlarını maddi anlamda ancak toplumsal emek aracılığı ile üretmektedirler.

Tarihsel materyalizme göre doğadaki hareketin önce nicel sonra nitel bir değişme yaratması gibi, tarihsel olarak bir toplum içindeki sınıflar arası çelişkiler, o toplumun evrimini, gelişimini ve/veya değişimini oluşturmaktadır.

Tarihsel materyalizme göre toplumların evrimi ve gelişimini belirleyen yasalar, doğanın evriminden ve bu evrimi belirleyen yasalardan farklı özellikler içermektedir. Tarihsel materyalizme göre doğadaki hareketin önce nicel sonra nitel bir değişme yaratması gibi, tarihsel olarak bir toplum içindeki sınıflar arası çelişkiler o toplumun evrimini, gelişimini ve/veya değişimini oluşturmaktadır (Tolan, 1996, s.19).

TOPLUM ANALİZİ

Marx'ın toplum analizini kavrayabilmek.

Marx'ın toplum analizinde materyalist tarih anlayışı oldukça önemli bir yer tutar. Tarih toplumsal kurumların birbirine nasıl bağlı olduğunu, gerilim ve seçimlerin toplumsal yapılarla nasıl iç içe geçtiğini ve toplumda sürekli ve yaygın bir *değişimin* olduğunu gösterir. Tarihsel materyalizm toplumsal değişim ve toplumsal yapı analizinin bir teorisidir. Tarihsel sürecin anlaşılması, bireyler üstü toplumsal koşulların anlaşılmasıdır. Marx'ın toplum analizinde kullandığı bu teoriye göre (Aron, 2006, s.145-147; Knapp ve Spector, 1997, s.14-17; Bilgin, 2009, s. 52-53),

- İnsan kendi varlığının devamı ve toplumun gelişimi için; diğer bir deyişle toplumsal yaşamın yeniden üretimi için, emeğiyle çalışmak ve üretmek zorundadır. İnsanların çalışarak üretmesi ise belirli bir üretim ilişkisi içinde gerçekleşir. İnsanların üretim faaliyeti ve üretim ile olan ilişkileri kendi isteklerinden bağımsız gelişmektedir ve tarihsel olarak da kaçınılmaz bir durumdur. İnsanların üretim faaliyeti sonucunda oluşan üretim ilişkileri, toplumların üretici güçlerinin gelişmesinin belirli bir aşamasıyla ilgilidir.
- Marx'ın tarihsel maddeci toplum analizine göre, bir toplumu anlamak için o toplumun **altyapı** ve **üstyapısına** bakmak gerekir. Bir toplumun **altyapısı** (ekonomik temel) üretim güçleri ve üretim ilişkilerinden oluşmaktadır. **Üretim güçleri** üretim için gerekli üretim araçlarını yani o toplumun üretim yeteneğini ifade etmektedir. Bu yetenek o toplumun sahip olduğu bilimsel bilgi, teknolojik örgüt ve ortaklaşa gerçekleştirilen işin örgütlenmesine bağlıdır. **Üretim ilişkileri** ise, üretim güçlerinin mülkiyet ilişkilerini içermektedir. Üretim ilişkileri, üretim araçlarına sahip sınıf ile üretim araçlarından yoksun sınıf arasındaki ilişkileri ifade etmektedir. **Üstyapısı** ise, o toplumun yasal ve siyasi kurumlarını, düşünme biçimini, ideoloji ve felsefesini içermektedir. Ona göre, toplumun altyapısı ile üstyapısı arasında ilişkiler, karşılıklı etkileşime dayanmakta ve en son noktada altyapı üst yapı kurumlarını önemli ölçüde belirlemektedir.
- Marx'ın tarihsel materyalist toplum analizinde altyapı ve üstyapı ayrımının yanı sıra **toplumsal gerçeklik** ve **bilinç** kavramları da önemlidir. Ona göre, gerçekliği belirleyen bilinç değildir. İnsanların bilincini belirleyen toplumsal gerçekliktir. İnsanların düşünme biçimi içinde yer aldıkları toplumsal ilişkiler tarafından belirlenmektedir.
- Toplumsal yapının temel niteliği **değişimdir**. Değişim ise, o toplumdaki çatışmayı yani **sınıflar arası mücadeleyi** içermektedir. Doğanın diyalektiğinden farklı olarak, tarihsel olarak toplumların diyalektiğini o toplumun üretim güçlerinin gelişimi (hareketi) oluşturur. Toplumların dönüşmesinin (sosyal değişme) gücü ise, o toplumun üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasında oluşan çelişkiye dayanır. Belli devrimci dönemlerde bir toplumun üretim güçleri, o toplumun üretim ilişkileri (mülkiyet ilişkileri) ile çelişkiye düşer.

Bir toplumun altyapısı (ekonomik temel) üretim güçleri ve üretim ilişkilerinden oluşmaktadır. **Üretim güçleri** toplumun üretim yeteneğini ifade etmektedir. **Üretim ilişkileri** ise üretim güçlerinin mülkiyet ilişkilerini içermektedir. Toplumun üstyapısı ise o toplumun yasal ve siyasi kurumlarını, düşünme biçimini, ideoloji ve felsefesini içermektedir.

Marx'a göre gerçekliği belirleyen bilinç değildir. İnsanların bilincini belirleyen toplumsal gerçekliktir. İnsanların düşünme biçimi içinde yer aldıkları toplumsal ilişkiler tarafından belirlenmektedir.

- Toplumların dönüşüm yaşadığı bu devrimci dönemlerde (üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki çelişkili dönem) sınıf mücadelesi temel bir unsurdur. Eski üretim güçleri yerine gelişen ve yeni üretim güçlerini destekleyen ve temsil eden sınıfın ilerici olduğu söylenebilir. Örneğin, feodal toplumdan kapitalist topluma geçiş aşamasında kapitalist sınıf, gelişen yeni üretim güçlerini temsil ettiği için ilerici bir sınıftır.
- Üretim güçleri ve üretim ilişkileri arasındaki diyalektik ilişki, aynı zamanda Marx'ın devrim teorisini oluşturmaktadır. Ona göre, tarihsel süreçte yaşanan bu diyalektik çelişki ve bunun sonucunda oluşan toplumsal dönüşüm, (devrim) siyasal olarak tesadüfî bir durum olmaktan çok tarihsel bir zorunluluğun dışı vurmasıdır. Marx'a göre "Çatışma olmadan ilerleme olmaz" ve "Uygarlığın bugüne değin izlediği yasa budur" (Bilgin, 2009, s.51).
- Marx insanlık tarihinin (toplumların) gelişimini (evreleri) üretim biçimine (ekonomik temel) göre **ilkel komünal, asyatik, antik, feodal, kapitalist ve sosyalist** toplum olarak özgül tarihsel dönemlere ayırarak sınıflandırmaktadır (Knapp ve Spector, 1997, s.15-16). Bu toplumların gelişiminde *sınıf çatışması* temel bir yer tutmaktadır. İnsanlığın ilk dönemini **ilkel komünal** toplumla başlatır ve bu toplumda özel mülkiyet ve sınıflara rastlanmaz (Knapp ve Spector, 1997, s.15). İnsanlar doğaya bağımlı olarak yaşamışlardır. Asyatik üretim biçimi Batı dışı uygarlıkların yaşadığı toplum modelidir. Marx'a göre bu toplum modelinde *işçiler devlete bağımlı* olarak yaşamaktadır. **Asyatik** toplumlar bu yönüyle, kölelerin, serflerin veya ücretlilerin üretim araçlarına sahip olan sınıfa bağlı olarak yaşadığı diğer toplumlardan farklılaşmaktadır. Özel mülkiyetten sonra ortaya çıkan ilk toplumlar, **antik** toplumlardır. Bu toplumlar *efendiler ve köleler* olmak üzere iki sınıftan oluşmaktadır. **Feodal toplumda** ise, efendilerin yerini toprak sahipleri, kölelerin yerini ise *toprak sahiplerine bağlı ve onların topraklarında çalışmak zorunda olan köylüler* almıştır. Feodal toplum sonrasına denk düşen **kapitalist toplum** üretim araçlarına sahip burjuvazi ve emek gücünü ücret karşılığı satmak zorunda kalan işçi sınıfından oluşmaktadır. Marx, kapitalist toplumda yer alan bu iki temel sınıf arasındaki çatışmanın sonucunda sınıfsız bir toplumun oluşacağını (**sosyalizm**) öngörmüştür.

Marx'ın tarihsel maddeci toplum analizi, aslında kapitalizm analizinde belirginleşmekle birlikte Marx yorumcularının bir bölümü, bu analizin diyalektik ve tarihsel olarak toplumların oluşum ve değişim süreçlerinin anlaşılmasında da kullanılabileceğini savunmaktadırlar. Sonuç olarak, tarihsel süreç içinde üretim güçlerinin gelişimi ve üretim araçlarının özel mülkiyetinin ortaya çıkmasıyla beraber toplumlar sınıfsal bir özellik kazanmış, başka bir deyişle, sınıflı toplumlara dönüşmüşlerdir. Bu sınıflı toplum yapısında ise, üretim güçlerine sahip toplumsal sınıflar, kendi çıkarları için üretim araçlarının özel mülkiyetinden yoksun olan diğer sınıfları sömürmektedirler. Tarihin akışı bu sınıflar arasındaki çatışmaya dayanır. Bu nedenle Marx'ın yaklaşımı çok defa çatışmacı bir yaklaşım olarak da tanımlanır.

Tarihsel olarak bu diyalektik süreç Hegel'in tez, antitez ve sentez ilkelerine dayanır. Hegel'in idealist diyalektik yönteminin tersine, toplumların tarihsel materyalist yorumu içinde özel mülkiyetin olmadığı ilk komünal sınıfsız toplumlar **tez**, daha sonra üretim güçlerinin gelişimi ve özel mülkiyetin ortaya çıkmasıyla oluşan sınıflı toplumlar **antitezdir**. Marx'a göre kapitalist toplum sınıfların olduğu son toplum biçimidir. Burjuva ve proletarya arasındaki sınıf çatışması sonucu gerçekleşecek radikal dönüşüm (devrim) tarihsel olarak sınıfsız bir toplumun oluşmasını sağlayacaktır.

İnsanlığın tarihsel gelişim süreci içinde oluşacak bu sınıfsız toplum ise **sentezdir**. Sınıflı toplumlarda insanlık kendi yaratıcı doğasına yabancılaşmıştır. Tarihsel olarak bu diyalektik süreç içinde insanlık tekrar kendi doğasına dönerek yabancılaşmasından kurtulacaktır (Bilgin, 2009, s.53).

MARX'IN DEVLET HAKKINDA DÜŞÜNCELERİ ÜZERİNE KISA BİLGİ NOTU

Marks ve Engels için siyaset, ekonomi tarafından yönlendirilen toplumsal bir olgudur. Onlara göre siyaset, toplumsal dinamizmin ifadelenişidir ki bu toplumsal dinamik de temelde sınıf mücadelelerinden doğmaktadır. Tarihsel maddeciliğin teorik ilkelerine göre toplumun değişimi maddi yaşam şartlarının gelişimi ile oluşmaktadır. Teoriye göre üretim ilişkileri, toplumun yapısını şekillendiren sosyal sınıfların nitelik ve dağılımını biçimlendiren unsurlardır. Üretim ilişkilerinin belirli bir biçimde yapılaştırdığı toplumda belirli kurumlar ortaya çıkmaktadır.

Üretim tarzı, birer üst yapı unsuru olan kurumların özelliğini ifade etmektedir. Üst yapı kurumlarının toplumun temelini etkileme gücü vardır. Marks ve Engels etkileşimin var olduğunu öngörmüşlerdir. Fakat uzun dönemde toplumun ürettiği kurumları belirleyen unsur alt yapıdır. Sonuç olarak üretim güçleri üretim tarzını belirler; belirli bir üretim tarzında belirli tipte sosyal sınıflar ve bunların mücadelesi vardır ve sınıf mücadelesi siyasal rekabete neden olur. Yani, siyasal rekabet üretim ilişkilerinin bir yansımasıdır. O halde, devlet de siyasal rekabetin odak noktası olarak üretim ilişkilerinin ürettiği bir kurumdan ibarettir.

Bu açıklama semasına uygun olarak, siyasal rekabetin odaklandığı Devlet kurumunun da bir tipolojisini yapmak mümkündür. Tarihsel maddecilik her üretim tarzına belirli tipte bir devletin tekabül ettiğini göstermektedir. Örneğin, ilkel teknikler kölelerle efendiler arasındaki üretim ilişkileri ile antik üretim tarzını doğurmuş ve feodal devleti oluşturmuştur. Daba sonra üretim ilişkileri burjuvazi ile işçi sınıfı -proletarya- arasındaki mücadelede belirginleşerek burjuva devletine yol açmıştır. Böylece her kendine has üretim tarzına denk düşen bir devlet tipi meydana gelmektedir. Ne var ki devlet tipi ne olursa olsun, farklı devlet tiplerinin tekabül ettikleri farklı toplumsal formasyonlarda aynı temel rekabet olgusuna rastlanmaktadır.

Kaynak: Osman Şimşek. *Devlet Kavramının Gelişimi ve Küreselleşmedeki Anlamı*, s.5. www.kamu-is.org.tr/pdf/5413.pdf

SIRA SİZDE

Devletin ortaya çıkışını araştırınız.

YABANCILAŞMA KURAMI

Marx'ın yabancılaşma ve din kuramını açıklayabilmek.

Yabancılaşma teorisi Marx'ın ilk çalışmalarında, özellikle de 1844 Elyazmaları ve Alman İdeolojisi adlı eserinde; öncelikli bir konu olarak önemli bir yere sahiptir. Yabancılaşma teorisi ile Marx'ın insan doğası anlayışı arasında önemli bir ilişki vardır. Ona göre insanı diğer canlılardan ayıran en önemli unsur, yaratıcı üretim faaliyeti ile içinde bulunduğu dünyayı biçimlendirme ve değiştirme kapasitesidir. İnsan, *emeği* ile arzuladığı şeyi yaratmak ve gerçekleştirmek için düşünce geliştirebilecek kapasiteye sahiptir (Bilton v.d, 2009, s. 475). Marx'a göre, **emek** "insanın kendi kendini gerçekleştiren özü" dür. İnsan kültürünün özünü emek oluşturmaktadır.

Diğer bir deyişle, kültür ancak emek aracılığıyla gerçekleşen insan faaliyetinin bir ürünü olarak ortaya çıkmaktadır (Swingwood, 1998, s.87). Marx'a göre tarihsel olarak insan, bir yandan doğa üzerinde artan bir şekilde denetim sağlarken diğer yandan da yabancılaşmaktadır. Yani, insanlık tarihi insanın doğa üzerindeki denetimini sağlamasının ve yabancılaşmasının tarihidir. **Yabancılaşma**, "insanların kendi yarattıkları güçlerin kendi karşılıklarına yabancı güçler olarak çıktığı, onların egemenliğin altına girdikleri bir durum olarak" tanımlanmaktadır (Coser, 2008, s64).

Marx'ın yabancılaşma teorisi maddi ve ekonomik temellere dayanmaktadır. Kapitalist toplumda ekonomik anlamda yabancılaşma, sadece zihinsel değil, aynı zamanda insanların günlük yaşamlarında ve gerçekleştirdikleri etkinliklerinde bulunan bir durumdur. Yabancılaşma teorisinin dört ana özelliği şunlardır: *İnsanın doğadan, kendisinden, türsel varlığından ve başkalarından yabancılaşması*. *İnsanın doğadan kopması* anlamına gelen yabancılaşmada, insan doğadan koparak kültürel-toplumsal alanda kendine yeni bir dünya kurar. İnsanlık toplumsal dünyayı yaratırken doğayı yabancı ve düşman olarak deneyimler ve doğaya yabancılaşır. İnsanın *kendine, türsel varlığına ve başkalarına yabancılaşması* ise kapitalist pazarın ve kapitalist toplumsal sistemin yarattığı bir yabancılaşmadır.

Kapitalist toplumsal sistemde insanın *kendisine, türsel varlığına ve başkalarına yabancılaşması* şu anlama gelmektedir: Kapitalist toplumda çalışma, işçinin yaşamını sürdürmesi için bir araca dönüşmüştür. Kapitalist üretim süreci, insana özgü olan çalışma veya insanın özünü oluşturan emeğin kendi yeteneklerini ortaya çıkarmasını engelleyen baskıcı ve zorlayıcı bir içeriğe sahiptir. Kapitalist toplumda zorunlu bir faaliyet olan çalışma, insanın yeteneklerini sınırlandırmakta, sefalet, tükeniş ve umutsuzluğu güçlendirerek insanın kendi varlığının reddine ve kendisine yabancılaşmasına neden olmaktadır. Üretim sürecinde makinenin bir parçası haline gelen emek, neyin, ne kadar üretileceğinin bilgisinden yoksundur ve kendi yaratıcı potansiyelini gerçekleştiremez. Kişi sadece çalışma dışında boş zamanlarında, ailesi ile birlikte iken kendini özgür hissetmektedir. İnsanın kendisini sadece bir birey olarak özgür hissetmesi türsel varlığından ve başkalarından yabancılaşmasına neden olur. Yabancılaşmış emek için, emeğin ürünü kendi türünün yaratıcı bir faaliyeti olmaktan çıkmıştır. Kapitalist toplumda işçinin emeği, alınıp satıldığı için emeğiyle gerçekleştirdiği faaliyet artık kendisine ait olmaktan çıkmaktadır. Diğer bir deyişle, piyasada alınıp satılan metalar gibi işçinin emeği de alınıp satılan bir metaya dönüşmüştür (Swingwood, 1998, s.86-97). Sonuç olarak, insan kapitalist sistemin işlemesi için gerekli unsurlardan (makine gibi) biri haline gelir ve kendine, emeğine, ilişkilerine, dünyaya ve yaşama yabancılaşır.

Yabancılaşma, insanların kendi yarattıkları güçlerin kendi karşılıklarına yabancı güçler olarak çıktığı, onların egemenliğin altına girdikleri bir durumdur.

İnsanın kendine, türsel varlığına ve başkalarına yabancılaşması, kapitalist Pazar ve kapitalist toplumsal sistem tarafından yaratılan bir yabancılaşmadır.

Kapitalist üretim süreci, insana özgü olan çalışma veya insanın özünü oluşturan emeğin kendi yeteneklerini ortaya çıkarmasını engelleyen baskıcı ve zorlayıcı bir içeriğe sahiptir.

Resim 3.2

Kaynak:
www.bilgitekno.com

YABANCILAŞMA ÜZERİNE MARX'DAN ALINTILAR

"Emek tarafından üretilen nesne, onun ürünü, artık üreticisinden bağımsız bir güç olarak, emeğe karşı yabancı bir varlık olarak dikilir... İşçi kendisini işte daba fazla barcadıkça, kendine rağmen yarattığı nesnelere dünyası daba güçlü hale gelir, o kendi iç dünyasında daba da yoksullaşır ve daba az kendisine ait olur" (Marx, 1964, s.122, aktaran Coser, 2008).

"Ancak yabancılaşma sadece sonuçta değil, üretim sürecinde, üretici etkinliğin kendi içinde de ortaya çıkar... Eğer emeğin ürünü yabancılaşmaysa, üretimin kendisi etkin yabancılaşma olmak zorundadır... Emeğin nesnesinin yabancılaşması, çalışma etkinliğinin kendisindeki yabancılaşmayı adeta özetler" (s.124)

"İş, işçiye dışsaldır. ...onun doğasının bir parçası değildir; o, sonuçta yaptığı işte kendisini gerçekleştiremez; ancak kendisini inkâr eder. ... Bu nedenle işçi, yalnızca boş zamanı süresince kendisini yuvasında hisseder, işte ise yuvasız hisseder" (Marx, 1964, s.124-125, aktaran Coser, 2008).

"İşte (işçi) kendisine değil, başka bir kişiye aittir" (Marx, 1964, s.125, aktaran Coser, 2008).

"Bu, işçinin kendisinin etkinliğiyle kendisine ait olmayan yabancı bir şey olarak, etkinliklerle ıstırap çekme (edilgenlik) olarak kuvvetle güçsüzlük olarak, yaratımla kuvvetten düşme olarak, işçinin kişisel fiziksel ve zihinsel enerjisi kendi kişisel yaşantısıyla...kendisine karşı yöneltilmiş, kendisinden bağımsız ve kendisine ait olmayan bir etkinlik olarak ilişkisidir" (Marx, 1964, s.126, aktaran Coser, 2008).

"İnsan başka insanlardan yabancılaşır. İnsan, kendisiyle zıtlığında başka insanlarla da zıtlaşır. İnsanın kendi işiyle, kendi işinin ürünüyle ve kendisiyle ilişki için geçerli olan başka insanlarla ilişkisi için de geçerlidir. ... Her insan başkalarından yabancılaşır... başkalarının her biri benzer şekilde insan yaşamından yabancılaşır" (Marx, 1964, s.129, aktaran Coser, 2008).

Kaynak: Karl Marx (1964) *Early Writings*, Çev ve Der. Tom Bottomore, New York, McGraw-Hill) Coser, L.A. (2008) *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları: Tarihsel ve Toplumsal Bağlamlarında Fikirler*. Ankara: De Ki Basım Yayım Ltd. Şti.

Kapitalist üretim tarzında ve ilişkilerinde insanların yabancılaşma deneyimlerini araştırmız.

DİN TEORİSİ

Marx'ın yabancılaşma kuramı aynı zamanda onun din üzerine olan görüşlerini de temellendirmiştir. Marx'a göre ilkel toplumda insanlar anlayamadıkları olaylar karşısında din ve benzeri gerçek bir temele dayalı olmayan mistik açıklamalar üretmişlerdir. Bu bakımdan din ve benzeri mistik açıklamalar, aslında insanın kendi hayal ürününden başka bir şey değildir. Ancak insan kendi hayal ürünü olan dinsel ve benzeri mistik açıklamaların kaynağını kendi dışında başka yerlerde arar; böylece kendi ürettiği düşüncelerden kopmaya ve uzaklaşmaya başlar. Başka bir deyişle, din insanın kendi hayal ürünü olduğu halde, onun kaderini belirleyen bağımsız, dışsal ve yabancı bir güçmüş gibi algılanır. Sonuç olarak insanın kendi ürettiği düşünceler, kendi kontrolünden çıkmaya ve hatta onu kontrol etmeye başlar (Cuff ve diğ., 2006).

Marx için dinin, yabancılaşmış bir düşünsel ürün olmasının dışında, başka bir önemli boyutu daha vardır. Buna göre, dinsel ve benzeri mistik açıklamalar, özellikle sınıflı toplumlarda egemen sınıfın imtiyazlı sınıfsal çıkarlarını ve hakimiyetini

meşrulaştırma araçlarına dönüşmüşlerdir (Cuff ve diğ., 2006). Örneğin, zengini de fakiri de tanrının yarattığı veya egemen sınıfın kudretinin tanrıdan geldiği şeklindeki düşünceler egemen sınıfın hâkimiyetini meşrulaştırma işlevi görür. Marx aynı zamanda dinin baskı ve sömürü altındaki kesimlerin acılarını katlanılır kılmaya çalıştığını da vurgular. Din, acımasız bir dünyada ezilenin sığındığı bir duygudur. Ancak din, insanların baskı ve sömürüden kaynaklanan acılarını dindirecek ve onları yoksulluktan kurtaracak gerçek çözümler sunmak yerine, dikkatlerini öte dünya üzerinde yoğunlaştırır (Haralambos ve Holborn, 1995, s.450). Bu da egemen sınıfın imtiyazlı konumunu meşrulaştırmasına ve sürdürmesine yardımcı olur.

Özetle Marx için din, hakim sınıfın hakimiyetini ve baskısını meşrulaştıran bir mittir. Bundan dolayı Marx için sömürü ve yabancılaşma gibi din de tarihsel bir olgudur ve onu var eden sosyal koşullar ortadan kalkınca kaybolacaktır (Haralambos ve Holborn, 1995, s.450). Başka bir deyişle, Marx'ın ideal toplum tipinde ne sömürü ne yabancılaşma ne de dine yer yoktur.

KAPİTALİZM ANALİZİ

Marx'ın kapitalizme yönelik eleştirel analizini sıralayabilmek.

Marx, tarihsel gelişme sürecinde ortaya çıkan son çelişkili üretim biçimi olarak tanımladığı kapitalist üretim biçimine özel bir önem atfeder. Ünlü başyapıtı *Kapital*'de kapitalizmin analizini yapar. Bu analizde Marx, klasik iktisatçıları temel olarak iki açıdan eleştirmektedir. *Birincisi* klasik iktisatçılar kapitalist ekonomide, ekonomiye konu olan olay ve olguların sadece görünen yönünü analiz etmişlerdir. Oysa ona göre, görüneni değil görünenin ardında yatan gerçek toplumsal ilişkilerin açığa çıkarılması gerekir. Bu anlamda Marx'ın kapitalizm analizi, aynı zamanda klasik iktisadın eleştirisini içeren bir bakış açısına sahiptir. Örneğin klasik iktisadın kurucularından Adam Smith, ekonomide ücret, kâr ve rant olmak üzere üç tür bölüşüm ilişkisi tespit etmiştir. Ancak Smith bu bölüşüm ilişkilerinin aslında eşitsiz geliştiğini analiz etmemiştir. *İkincisi*, klasik iktisatçılar ekonominin yasalarını evrensel görmektedir. Marx'a göre ise her ekonomik rejimin (üretim biçiminin) kendine özgü yasaları vardır. Bu anlamda kapitalist rejim kendine özgü işleyiş yasaları ile diğer sınıflı toplumlardan farklılaşmaktadır. Marx, *Kapital* adlı üç ciltlik eserinde kapitalist sistemin işleyiş biçimini, toplumsal yapısını ve tarihini ayrıntılı bir biçimde açıklamaktadır (Aron, 2006).

Marx'ın kapitalist üretim biçimi üzerine yaptığı araştırmasının başlangıç saptaması şudur: Kapitalizm diğer üretim biçimlerinden farklı olarak kendine özgü **özel meta üretiminin** en yüksek olduğu bir sistemdir. Diğer bir deyişle, her şeyin alınıp satıldığı ve her şeyin fiyatının olduğu bir sistemdir. Özel meta üretim sistemi olarak *kapitalizmin özünü* ise **artı-değer** (kâr) yaratma ve bu yaratılan artı-değeri sürekli çoğaltmak oluşturmaktadır.

Özel meta üretim sistemi olarak *kapitalizmin özünü* **artı-değer** (kâr) yaratma ve bu yaratılan artı-değeri sürekli çoğaltmak oluşturmaktadır.

Meta ve Meta Üretimi

Maddi malların üretimi insan toplumlarının varoluş temelini oluşturur. İnsanlar kişisel ve toplumsal ihtiyaçlarını karşılamak için ürettikleri mallar özünde bir kullanım değeridir. Her üretici birim toplumsal işbölümünden dolayı başkaları ve/veya toplum için kullanım değeri üretir. **Meta** insan emeği tarafından üretilen, *kullanım değerine* ve değiş-tokuş edilebilme özelliğine (*değişim değeri*) sahip bir üründür.

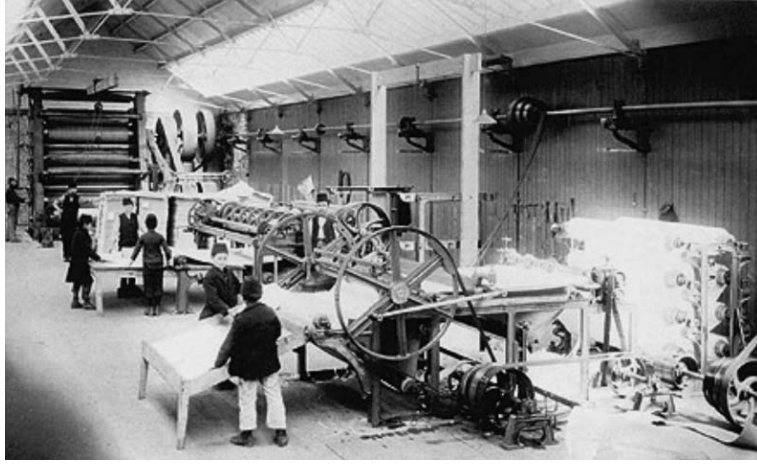
Özel meta üretim sistemi olarak kapitalizm sadece her şeyin alınıp satılmasıyla belirlenmez. Üretim araçlarının kapitalist özel mülkiyeti ve işgücünün metalaşması özel meta üretim sisteminin temel koşullarını oluşturmaktadır.

Tüm metaların ortak yanı ise, insan emeği tarafından üretiliyor olmalarıdır. Yani insan emeği tarafından yaratılan metanın hem *kullanım* hem de *değişim değeri* vardır. (Schellenberg, 1999, s.52-54). Marx iki değişim türünden söz etmektedir. **Birinci tür değişimde**, yani *maldan mala giden değişim*; ihtiyaç olan bir mala karşı sahip olunan başka bir mal verilir. Mala karşı mal verilen değişim türünde eşitlik ilkesi vardır. Diğer bir deyişle, bu süreçte herhangi bir fazla ya da kâr elde etme durumuna rastlanmaz. **İkinci tür değişimde**, malın değişiminde para kullanılır ve bu değişim türü *maldan geçen para* olarak tanımlanmaktadır. **Özel meta üretim sistemi** olan kapitalizmin ayırıcı özelliği maldan geçen para değişimidir ve amaç değişim süreci sonucunda başlangıçta sahip olunan daha fazlasına sahip olmaktır (Aron, 2006, s.150). Özel meta üretim sistemi olarak kapitalizm, sadece her şeyin alınıp satılmasıyla belirlenmez. *Üretim araçlarının kapitalist özel mülkiyeti ve işgücünün metalaşması*, özel meta üretim sisteminin temel koşullarını oluşturmaktadır.

Resim 3.3

Kaynak:

www.zaman.com

İşgücünün Metalaşması

İşgücü ya da iş yeteneğini bir insanın bedeninde, canlı kişiliğinde var olan ve üretim sürecinde harekete geçirdiği fiziksel ve ruhsal yetenekleridir.

İşgücünün metalaşması, emeğin de bir meta gibi alınıp satılır hale gelmesidir.

Basit meta üretiminde üretici hem üretim sürecinde kendi işgücünü kullanır hem de üretim araçlarının sahibidir.

Marx, *işgücü* ya da *iş yeteneğini* bir insanın bedeninde, canlı kişiliğinde var olan ve üretim sürecinde harekete geçirdiği fiziksel ve ruhsal yeteneklerin tümü olarak ifade etmektedir. Kapitalist meta üretiminde, basit meta üretiminden farklı olarak; işgücünün kendisi de metaya dönüşür. İşgücünün metalaşması, bir meta gibi onun da alınıp satılır hale gelmesidir. Basit meta üretiminde üretici hem kendi işgücünü kullanmakta, hem de üretim araçlarının sahibi durumundadır. Bundan dolayı da ürettiği ürün kendisine aittir. Kapitalist meta üretiminde ise, işçi mülksüzleştiği için üretim araçlarının sahipliğinden yoksundur ve kendi işgücünden başka satacak hiçbir şeyi yoktur. Bundan dolayı da işçinin ürettiği ürüne üretim araçlarına sahip kapitalist el koymaktadır. Diğer bir deyişle, kapitalist meta üretim sisteminin temel koşullarından biri *üretim araçlarının özel mülkiyetinin kapitalistlerin elinde olması*, diğeri ise, yaşamını sürdürmesi için işgücünü satmaktan başka çaresi olmayan *özgür ücretli* işçilerin olmasıdır. Sonuç olarak, Marx'a göre kapitalist meta üretim sisteminde paranın sermayeye dönüşmesinin önkoşullardan biri işgücünün metalaşmasıdır. Çünkü metalaşan işgücü kapitalist meta üretim sisteminde değeri yaratmakta ve/veya değer (kâr) kaynağını oluşturmaktadır (Schellenberg, 1999, s.64-65). Marx artı-değer (kâr) olarak nitelediği katma değer (kâr) kapitalist üretim sürecinde maddi malları üreten işgücü üzerinden yaratıldığını savunmaktadır.

Kapitalist Üretim Süreci

İş süreci, tarihsel olarak insan yaşamının doğal bir koşulu olarak ihtiyaçların karşılanmasına hizmet eder. İnsanların çalışması sonucunda yaratılan ürünler temel olarak kullanım değeri üretme sürecidir. Marx kapitalist üretim sürecinde, artı-değerin yaratılma sürecini anlamak için emeğin ve üretim sürecinin çift yönlü özelliğine bakılması gerektiğini düşünmektedir. İşgücü metanın hem *kullanım değerini* hem de *değerini* yaratıyor olmasından dolayı, kapitalist üretim süreci hem *kullanım değeri* üretme süreci hem de *artı-değer üretme* süreci olmak üzere ikili bir özelliğe sahiptir. Kapitalist üretim süreci işçilerin sömürülmesi yoluyla sürekli bir artı-değer yaratma üzerine kurulmuştur. Ayrıca, Marx'a göre kapitalist üretim sürecinde üretici tarafından yaratılan ürün, basit meta üretimindeki gibi üreticinin kendisine ait değil, üretim araçlarının özel mülkiyetine sahip olan kapitaliste aittir. Basit meta üretiminden farklı olarak, üretime yaratılan sermaye artı-değer aracılığıyla sürekli çoğalmak zorundadır. Sonuç olarak, kapitalist üretim süreci **kullanım değeri** ve **artı-değer üretme** süreçlerinden oluşmaktadır (Schellenberg, 1999, s.70-77).

Bu bölümün ikinci paragrafında sözünü ettiğimiz, özel meta üretim sistemi olarak kapitalizmin özünü oluşturan artı-değerin nasıl yaratıldığını anlamak için, önce Marx'ın metalaşan işgücünün değerinin (işçinin aldığı ücret) ne olduğuna bakalım.

Metalaşan İşgücünün Değeri (Emeğin Değeri)

Marx'a göre metalaşan işgücünün değeri herhangi bir malın değeri gibi ölçülür. İşgücünün değeri kendisinin ve ailesinin geçinmesi için gerekli mal ve hizmetlerin miktarına denk düşer. Üretim sürecinde fiziksel, ruhsal ve sinirsel enerjinin kullanma yeteneği (yani işgücü) insana bir kerelik verilmiş değildir. Bu işgücünün sürekli yenilenmesi yani yeniden üretilmesi gerekir. Örneğin, fabrikada çalışan bir işçi işgücünü yeniden üretebilmek için, yemek yemek, başını sokabilecek bir yere sahip olmak, uyumak, giyinmek ve bilgisini genişletmek zorundadır. İşgücünün her gün kendini yenilemesi ve ertesi gün işe başlaması için ihtiyacı olan bu geçim araçlarını (gıda, konut, ev eşyası vb.) satın alması gerekir. Sonuç olarak, *işgücünün değeri*, kendisinin ve ailesinin yeniden üretimi için gerekli olan geçimlik mal ve hizmetlerin (geçinim gereçleri) değeriyle belirlenir (Schellenberg, 1999, s.78).

Kapitalist üretim süreci hem *kullanım değeri üretme* süreci hem de *artı-değer üretme* süreci olmak üzere ikili bir özelliğe sahiptir.

İşgücünün değeri, kendisinin ve ailesinin yeniden üretimi için gerekli olan geçimlik mal ve hizmetlerin değeriyle belirlenir.

Artı-Değer

İşçi işgücünün değerini ücret biçiminde almaktadır. İşçinin aldığı ücret, üretim sürecinde harcadığı belli bir zamana denk düşmektedir. Örneğin işçi on saat çalışmasına rağmen aldığı ücret iş sürecinde harcadığı beş saate denk düşmektedir. Çalışma süresinin yarısını kendisi, diğer yarısını da patronu için harcamaktadır. Marx'a göre kapitalist, işçiyi sadece kendi işgücünün değerine denk düşen saatler içinde çalıştırmak üzere satın almamıştır. İşçi, kapitalist tarafından bir iş günü çalıştırılmak üzere satın alınmıştır. Marx iş süresini **zorunlu iş süresi** ve **artı-iş süresi** olarak tanımlamaktadır. **Zorunlu iş süresi** işçinin aldığı ücrete karşılık gelir. Ancak iş günü (süresi) devam eder ve işgücünün burada yarattığı değere kapitalist el koymaktadır. Diğer bir deyişle artı-iş süresi işgücünün yarattığı değerın kapitalist tarafından el konulan kısmını oluşturur. **Artı-değer** ise, işçi tarafından artı-iş sürecinde (fazla çalışma) üretilen ve kapitalist tarafından el konulan değer miktarıdır. Sonuç olarak, işçinin ücret olarak aldığı değeri üretmek için gerekli çalışma süresine **zorunlu çalışma** denir. Bu sürenin dışında kalan çalışmaya **fazla çalışma** denir. Faz-

Zorunlu iş süresi işçinin aldığı ücrete karşılık gelir. Artı-iş süresi işgücünün yarattığı değer kapitalist tarafından el konulan kısmını oluşturur. Artı-değer ise işçi tarafından artı-iş sürecinde (fazla çalışma) üretilen ve kapitalist tarafından el konulan değer miktarıdır.

la çalışmada (artı-iş süresi) üretilen değere artı-değer denir. Yani zorunlu iş işgücünün değerine, artı-iş ise artı-değere karşılık gelmektedir. Bu kavramlar Marx tarafından bilimsel soyutlama yoluyla artı-değeri belirlemek için kullanılmaktadır. Ona göre, bu iş süreleri kapitalist iş gününde ayrı ayrı yer almazlar tersine iç içe geçmişlerdir. Marx'a göre, kapitalist üretim sürecinde *sömürü oranı* ise artı-değer ve işçiye ödenen ücret (sermaye) arasındaki ilişki tarafından belirlenmektedir. Örneğin, bir kapitalist çalıştırdığı işçisine 1000 TL ücret ödüyor ve aynı süre içinde 1000 TL artı-değeri kendine mal ediyor ise sömürü oranı yüzde yüzdür. Marx'a göre, artı-değerin (sömürünün) artması için kapitalist tarafından iki yol izlenmektedir: Birinci yol çalışma süresini uzatmaktır. İkinci yol ise çalışma süresi değiştirilmeden emek verimliliğinin artırılmasıdır. Emek verimliliğinin artışında teknoloji önemli bir yer tutmaktadır. Emek verimliliğinin artışı kaçınılmaz olarak kendi değerine denk düşen zorunlu çalışma süresinin azalmasına neden olur (Schellenberg, 1999, s.83-85; Aron, 2006, s.152).

Kapitalizmin Çelişkileri

Marx'ın *çelişki* kavramı bir toplumsal yapıyı içinden zayıflatan gerilim ve gerginlikleri ifade etmektedir. Plansız ve sürekli art-değeri çoğaltma temelinde örgütlenmiş bir ekonomide kapitalistler arası rekabet artar. Sistemin içsel çelişkilerinden biri olan toplam kâr hadlerinin düşme eğilimi, süreç içinde ortaya çıkacaktır. Kârların düşme eğilimi kapitalist sistemin belli aralıklarla ekonomik krizlere girmesine neden olmaktadır. Kârların düşme eğilimi, ücretlerin düşmesine, ücretlerin düşmesi ise, alım gücünün zayıflamasına neden olur. Ekonominin kendi içindeki gerilim ve gerginlikleri (çelişkisi) kapitalizmin sürekli krizler yaratan bir sistem olmasına neden olur. Bu kapitalizmin '*sisteme dair çelişkisini*' oluşturmaktadır. Kapitalizmin diğer çelişkisi ise '*toplumsal çelişkileridir*'. Sınıf çatışması toplumsal bir çelişkidir ve kapitalizmin içinden gelişir. Bu çelişkinin gelişmesi kapitalizmin sisteme dair çelişkisiyle (ekonomik krizler) ilişkilidir. Diğer bir deyişle kapitalizmin nesnel koşullarının yarattığı krizler ve kriz analizi sınıf mücadelesinin taraflarını ve yönünü etkilemektedir. Peki, Marx'a göre kapitalist toplumda sınıfların oluşumu neye dayanmaktadır ve sınıf teorisi içinde sınıf bilinci kavramının yeri ve önemi nedir?

MARX VE MODERNİTENİN DOĞUŞU

Marx'ın tarihsel materyalizmi kapitalizm ve sanayileşmenin oluşum sürecini vurgular. Marx ideoloji ve devlet konusunda oldukça ileri görüşler geliştirse de, teorisi insanların maddî varoluşlarını belirleyen emek süreci içinde hayatlarını nasıl sürdürdükleri ve yeniden-ürettiklerine odaklanır. Toplumsal hayatın maddî üretimi birbirleriyle çatışma içindeki sınıfların mevcudiyetiyle ilişkilidir; çünkü tüm tarih sınıf mücadeleleri tarihidir. Marx'a göre, modern sınıf çatışmaları kapitalizmin temel çelişkisinden, yani proletaryanın (işçi sınıfı) gerçekleştirdiği üretimin toplumsal doğası ile kapitalist sınıfın elinde yoğunlaşan ve emeğin ürünlerinin gasp edildiği özel mülkiyet arasındaki çelişkiden kaynaklanır. Sosyalizm ve ardından gelecek komünizm, üretimin kollektif mülkiyeti ve yönetimi anlamına gelir ve bu temel çelişkinin aşılmasını mümkün kılar.

Kaynak: Kenneth Tucker,(1998) Jr., Anthony Giddens and Modern Social Theory, Sage Publications, Çeviren: Ümit Tathcan. s.14-33.

SINIF KURAMI

Marx'ın sınıf kuramını ve sınıf mücadelesini değerlendirebilmek.

Marx'ın sınıf teorisi, genel olarak sınıfla ilgili sosyoloji teorilerinin ilki ve en önemlilerinden biri olarak kabul edilir (Edgell, 1993, s.12). Marx sınıf teorisinde özellikle endüstriyel kapitalizmin sınıf yapısı ile ilgilenmiştir. Marx kapitalist toplumda sınıfların oluşumunu analiz ederken başlangıç noktası olarak sınıfların üretim süreci içindeki nesnel konumlarına bakmaktadır. Sınıflar üretim araçlarıyla kurdukları ilişkiye bağlı olarak belirlenirler. Yani sınıflar üretim araçları karşısındaki konumlarına, daha açık olarak üretim araçlarına sahip olup olmadıklarına bakılarak analiz edilmektedir. Ona göre, emeğin mülksüzleşmesi ve bunun sonucunda ücret karşılığı çalışma durumu, sınıfların oluşum sürecinin analizinde önemli bir yer tutmaktadır. Marx'a göre, kapitalist toplum temel olarak iki sınıftan oluşmaktadır. Birincisi, üretim araçlarına sahip olan kapitalist sınıf (burjuvazi) ve diğeri ise mülksüzleşen ve ücret karşılığı çalışmak zorunda kalan işçi sınıfıdır (proletarya).

Marx Kapital adlı eserinde sınıfları analiz ederken en gelişmiş İngiliz kapitalizmini temel almıştır. Bu çalışmasında toplumsal sınıf saptaması emek, sermaye ve toprak sahipleri olmak üzere üç düzeyde yapılmaktadır. Bu sınıflar üretim araçlarına sahip olup olmadıklarına göre belirlenmektedir. Üretim araçlarının mülkiyet biçimine bağlı olarak bu sınıfların kaynakları ücret/gelir, kâr ve toprak rantından oluşmaktadır (Swingewood,1998, s.111). Marx'ın kapitalist toplumda sınıfları emek ve sermayeden oluşan iki ana sınıfa dayandırması, diğer bir deyişle sınıflar arasındaki ilişkiyi en basit biçimlerine indirgeyerek ele alma nedeni, kapitalist sınıf ilişkilerinin özünü (bağımlılık ve karşıtlık) göstermek istemesidir. Marx'a göre sınıf, öncelikli olarak bir karşıtlığın (kutuplaşmanın) ifadesidir. Bir sınıftan söz etmek, önce onun karşıtı olan bir başka sınıfın varlığını kabul etmek demektir (Öngen, 2002).

Marx, sınıflara bu yalın karşıtlık çerçevesinde bakmasının yanı sıra, başka bir çalışmasında, karmaşık, farklılaşmış ve çelişkili sınıf yapılarını analiz etmektedir. Bu çalışmasında örneğin, finans burjuvaziyi, küçük burjuvaziyi, sanayi burjuvazisini, proletaryayı, toprak sahiplerini ve özgür köylüleri birbirinden ayırmaktadır. Ona göre, bu kategorilerden bazıları kapitalizmin tarihsel gelişim süreci içinde zorunlu olarak çelişkiye düşecektir (Swingewood, 1998, s.110). Geçiş kategorileri olan bu sınıflardan bazıları mülksüzleşerek işçi sınıfına katılacaktır. Özgür köylüleri bu geçiş kategorisine örnek olarak verebiliriz.

Marx kapitalist toplumda sınıfların oluşum sürecinde orta sınıfların varlığına da önem vermektedir. Orta sınıf analizi, Marx'ın kapitalist toplumda, basit ikili bir sınıf yapısının aksine, karmaşık ve çoğulcu yapısına olan vurguyu ifade etmektedir. Ona göre orta sınıf içinde yer alan kategoriler şunlardır: Küçük üreticiler, küçük burjuvazi, metaların dolaşımıyla uğraşanlar (satın alma, pazarlama, satış), araçlar (toptancılar, dükkân sahipleri, spekülâtörler), sermaye adına yönetenler (yöneticiler) ile onların yardımcıları, denetçileri; hukukçular, gazeteciler, ruhban sınıfı, ordu, polis gibi devlet görevlileri (Swingewood,1998, s.110).

Marx'ın sınıf teorisinde sınıfların oluşumunu üretim sürecindeki ve üretim araçlarıyla olan ilişkileri çerçevesinde ele alması, sınıfların *nesnel* konumunu ifade etmektedir. Bu nesnel konum **'kendinde sınıf'** kavramıyla ifade edilmektedir. Ona göre, örneğin işçi sınıfı öznel olarak ancak kendi çıkarlarının bilincinde olduğu za-

"Kendinde sınıf" kavramı işçi sınıfının üretim sürecindeki nesnel sınıf konumunu ifade etmektedir. "Kendi için sınıf kavramı" ise işçi sınıfının öznel olarak kendi çıkarlarının bilincine ulaşmasını ve kendi sınıfsal örgütlenmesiyle bu çıkarlarının peşine düşmesini ifade etmektedir.

man ve kendi sınıfsal örgütlenmesiyle bu çıkarlarının peşine düştüğü zaman gerçek sınıf olmaktadır. İşçi sınıfının sınıf bilincinin oluşması ve kendi çıkarlarının peşinde koşması ise '**kendi için sınıf**' olduğunu göstermektedir. Marx'ın sınıf analizi hem ekonomik hem de toplumsal bir içeriğe sahiptir.

Resim 3.4

Kaynak:
www.cayfan.net.

Ancak Marx'a göre, kapitalist toplumda işçi sınıfının sınıf çelişkilerini anlamasının ve sınıf bilincine ulaşmasının önüne geçen birçok engel bulunmaktadır (Öngen, 2002).

1. İşçi sınıfının toplumsal bir güç olarak bir araya gelmesini engelleyen sınıf içi bölünme ve çelişkilerdir. İşçi sınıfı içinde ayrıcalıklı konumda olanlar (ör. işçi aristokrasisi), yaş, cinsiyet, ırk temelinde sınıf içinde oluşan bölünmeler ve çelişkiler sınıfsal bütünleşme, dayanışma ve siyasal mücadeleyi olumsuz etkileyebilmektedir.
2. Serbest çalışan, küçük ölçekli kapitalistleri içine alan mülk sahibi "orta sınıf" ile mülksüz orta sınıfların burjuvazinin egemenlik anlayışı ve siyasal ideolojisiyle bütünleşmesidir. Bu sınıflar kapitalist rekabetin etkisi altında sınıf atlama, mesleki rekabet doğrultusunda sınıfsal çıkarlardan uzaklaşabilmektedir.
3. Burjuva ideolojisinin birleştirici rolü. Egemen sınıf, maddi üretim araçlarının yanı sıra aynı zamanda zihinsel üretim araçlarını da elinde bulundurmaktadır. Bundan dolayı, egemen sınıf emekçilerin zihinleri, bilinç biçimleri ve ideolojik ya da kültürel değerleri üzerinde güçlü bir sosyal kontrol kurmaktadır.
4. Dördüncü engel ise, kapitalist toplumda işçiler üretim sürecindeki üretici konumları ve üretici kimliklerinden uzaklaştırılmaktadır. Kendi toplumsal emekleriyle ürettikleri metalara karşı tüketici kimlikleri ön plana çıkmaktadır. Bu durum onların sermayenin egemenliğine karşı mücadele etmektan uzaklaştırmaktadır. Ayrıca Marx, sınıfsal oluşum sürecinde ideoloji kavramına özel bir yer vermektedir. Ona göre, düşünceler ve tutumlar sınıf çıkarlarının (alt yapının) bir yansımasıdır.

İşçi sınıfı bilinci gerçekliği, kendi sınıf çıkarları doğrultusunda kavramaz. Kendi gerçekliğini tersine çevrilmiş haliyle yani "**yanlış bilinc**" olarak kavramaktadır (Öngen, 2002).

Marx, kapitalizm çözümlemesinde sınıflı bir toplum yapısına ve sınıf sömürüsüne dayanan kapitalizmi yalnızca eleştirmekle kalmaz aynı zamanda onun sömürücü ve yabancılaştırıcı yapısını tasfiye edecek politik bir program da geliştirir. Bu

politik program özü itibarıyla sınıfsız bir topluma, yani sosyalizme yönelimlidir. Bu açıdan Marx'ın çalışmaları, sömürünün olmadığı ve insanların içinde özgürce yaşadıkları söz konusu bu sınıfsız topluma geçiş için gerekli olan değişmelerin oluşmasını sağlamaya yönelik önemli bir çaba içerir. Özetle, Marx'ın sosyolojisi insanlığı kapitalist toplumun köleleştiriciliğinden nihai olarak kurtararak özgürleştirmek şeklinde politik bir amaca sahiptir (Ritzer, 1996, s.60-61).

Marx'ta ideoloji ile yanlış bilinç ilişkisini araştırınız.

Marx'ın ideoloji hakkındaki düşüncelerini özetleyebilmek.

MARX'IN İDEOLOJİ ANLAYIŞI ÜZERİNE BİLGİ NOTU

Marx, ideoloji kavramsallaştırmasını, 'gençlik' ve 'olgunluk' dönemindeki eserlerinde farklı ve çelişkili biçimlerde değil, tutarlı bir iç bütünlük taşıyacak bir şekilde geliştirdi. İlk din eleştirilerinden kapitalist üretim tarzının mübadele alanındaki görüntüler dünyasının özgürlük ve eşitlik ilkelerini maskesinin düşürülmesinde kadar sürekli bir gelişim seyri izleyen bu ideoloji kavramsallaştırması, negatif bir içeriğe sahipti. Kavram, Marx'ın dilinde gerçeklikteki ve insan bilincindeki tersyüz olmayı ifade etmek için kullanılıyordu. Marx'ın ideoloji anlayışı, entelektüel gelişiminin belirli bir evresine kadar, insan bilincindeki tersyüz olma halinin gerçek çelişkilerinden kaynaklandığını, bu nedenle zihinsel başaşağılığın ancak gerçek çelişkileri çözmeye yönelik pratik bir etkinlikle ortadan kaldırılabilceğini savunuyordu. Bu ideoloji kuramı toplumsal yanlısamlara karşı mücadelenin fikirler âleminde değil gerçek yaşam süreçlerinde olabileceğine ilişkin vurgusuyla çığır açıcı bir nitelik taşıyordu. İnsan düşüncelerinin, insan tarafından yapılan maddi gerçekliğin bir ürünü olduğunu ve gerçekliğin devrimci pratik tarafından değiştirilebileceğini söyleyen İdeoloji, Marx'da, bütün bu bakımdan devrimci politikadan ayrı düşünülemez bir nitelik taşıyordu.

Marx, iktisat çalışmaları sırasında ideoloji kavramsallaştırmasına yeni bir boyut ekledi. İnsan bilincindeki tersyüzlüğün gerçekliğin kendisindeki tersyüzlükten kaynaklandığına ilişkin argümanını, bu iki tür tersyüzlük arasındaki ilişkinin kapitalist üretimin görünüş biçimleri aracılığıyla dolaymlandığı teziyle sonuca ulaştırdı. Bu sonuç, Marx'a kapitalist üretimin görünüş kertesinin maskeleydiği üretim alanındaki sömürü ilişkilerini açıklama imkânını verdi.

Marx, ideolojiyi, gerçekliği doğru kavrayabilme yeteneğinden yoksun olduğu varsayılan insan zihninden kalkarak ya da emek gücünün alınıp satıldığı özgürlük ve eşitlik alanı olan dolaşım sürecine hapsolarak değil, emek gücünün tüketilip metaların ve artı-değerin üretildiği üretim alanında, bu eşitsizlik ve tutsaklık alanında eleştirdi. Çünkü onun düşüncesine göre, ideoloji, insan zihninin kusurlarından değil, maddi yaşam sürecinin çelişkilerinden doğuyordu. Dolayısıyla ideolojik başaşağılığın yok edilmesi de, insanların bilincindeki zayıf yanların düzeltilmesiyle, eksik algılama biçimlerin tadilatıyla gerçekleştirilecek bir mücadele ile değil, ideolojik formların oluşum imkânlarına karşı yürütülecek devrimci ve pratik bir eleştiriyle mümkündür.

Marx açısından eleştirinin ilk anlamı, insan bilincindeki başaşağılığın kaynağı olan ideolojik formların temelinde yatan maddi çelişkileri açıklamaktır. Eleştiri, ikinci olarak ise, mevcut toplumsal ilişkilerin bir sorgulaması ve dolayısıyla Gülnur Savran'ın dikkat çektiği gibi (1987:197) "tarafsız bir nesnellığın" karşıtı olarak taraf tutmaydı. O nedenler kapitalizmin temel çelişkisini emek-sermaye karşıtlığı ekseninde açıklayan Marx, daima emeğin yanında saf tutan devrimci bir politikacı, sosyalist bir eylemciydi. Ona, mevcut kapitalist dünyanın ötesinde yeni ve mümkün bir dünya tasarımı yapma ve bu dünyanın "çalışma, yaratan dövüşen" işçiler tarafından kurulabileceğini söyleme imkânı veren şeylerden biri de ideoloji kavramsallaştırması ve ideoloji karşısındaki eleştirel tutumuydu.

Marx'ın negatif ideoloji kavramsallaştırması, kapitalist üretim tarzının kazandığı yeni biçimlerin devrimci bir eleştiriye tabi tutulması bakımından günümüz Marksistlerine bala muazzam olanaklar sunuyor. Lenin ve Gramsci gibi Marksistler tarafından geliştirilen ve egemenlik peşindeki siyasi söylemlerin oluşumunu, gelişimini ve gerilemesini irdeleme aracı olarak kullanılan 'nötr' ideoloji kavramsallaştırması ise, toplumsal ilişkilerin açıklanıp eleştirilmesinin bir başka olanağıdır. Marx'ından daha farklı bir mantıkla çalışan bu ideoloji kavramsallaştırması, onun yerini alması gereken, ona karşıt bir kavramsallaştırma olarak düşünülmemelidir.

Kaynak: Gökhan Atılan, (2001) "Marx'ta İdeoloji: Kapitalizmin Devrimci Bir Eleştirisinin Olanığı", *Praksis* (4), Sayfa: 31-33.

SONUÇ

Sonuç olarak Marx'ın materyalist bir tarih anlayışı çerçevesinde geliştirdiği kavramlar ve kuramlar ile bunlarla sentezlediği kapitalizm çözümlemesi, şüphesiz çağdaş toplumun anlaşılmasına ve sosyoloji biliminin gelişimine büyük bir katkı sağlamıştır. Marx'ın görünenin ardında yatan toplumsal gerçekliği açığa çıkarmaya çalışan yaklaşım ve yöntem anlayışı, özellikle de kapitalizm eleştirisi, bugün *eleştirel* olarak adlandırılan bilimsel yaklaşımın bir anlamda gelişimine ilham kaynağı olmuştur. Bundan dolayı da Marx sosyolojinin klasik dönem gelişimine en çok katkıda bulunan üç büyük düşünürden biri olarak kabul edilir. Marx'tan sonra ise sosyoloji özellikle Durkheim'in çalışmaları ile birlikte deyim yerindeyse kurumsal kimliğe sahip bağımsız ve saygın bir bilim olarak gelişmiştir. Durkheim'in sosyolojinin bir disiplin olarak kurumsallaşmasına yaptığı katkılar takip eden ünitelerde ayrıntılı olarak incelenmektedir.